

„Hát mi lesz ebből, tekintetes úr?”*A rendszerváltozás értelméről, másfél évtized után*

Milyen lesz Magyarország, milyen lesz a magyarság, s ha lesz valamilyen, kik s milyen érték- és érdekkeret(ek)hez igazodva – vagy azokkal hadakozva – határozzák-határozhatják meg a követendő utat? Tagadjuk, vagy sem, ez a kérdés jó ideje változatlan, az elmúlt évszázad hajnalán csakúgy ez volt itt a tét, mint a harmincas évek – népi-urbánus vitaként is emlegetett – polémiájában, vagy akár manapság, tizenöt-húsz, esetleg még több esztendeje. E gyökeresen más-más koordináta- és föltételrendszerben, de ugyanazon dilemmától terhelt korszakok sűrűsödési pontjai (1918–20, 1945–47, 1956, 1988–90) a magyar história értelmezésének – egymásra utaló – kilátói lehetnek ezért, még akkor is, ha – kivált az utóbbi időre vonatkozó – eseményeket lehetetlen pontosan leírni ma még. Mi történt velünk és körülöttünk úgy 1988–90 táján, ehhez a történéseket irányító honi és külhoni fő-főrendezőik szerint – nem biztos, hogy az volt, aki azt hitte magáról akkor! – semmi közünk sincs persze, szerepünk a most éppen „demokratikusan” elrendelt igazodásé lehetett-lehet csupán, egyvalami mégis tudható: sor-sunk nem rajtunk, országlakókon s a tán virtuálisan még létező nemzet akaratán múlt megint, ahogy 1956-ban, 1945-ben vagy 1920-ban sem, s ahogy 1848–49-ben sem meg még Rákóczi vagy Mohács idejében sem talán. Talán? Biztos, mondanám inkább, miközben tudom: e részben fatalista – a felelősségáthárítás, a magamentegetés folytonosságtudatát, nemkülönben az „ellenségképet” továbbörökítő – történelemszemlélet nemcsak a tisztánlátásunkat homályosíthatja el, de a valós érték- és érdekfölismerő képességünket is széjjelzúzhatja, hogy a ma már agyafúrtan agresszív (világ)tendenciákkal szembeni benualtság vagy szájtáti remény, no meg a sehova sem vezető, sosem volt, de lehetségesnek akart nemzeti ábrándokra apelláló neurotikus protestálás maradjon meg csupán nekünk. Mindaz, ami jó másfél évtizede rohamléptekkel megesett – illetve amit így vagy úgy számunkra látni engedtek belőle –, csak e kettős lelki-tudati vakvágányt, a történést (meg annak előzményeit s következményeit) alapvetésében két módon magyarázó – egyáltalán nem azonos kondíciókkal és esélyekkel felruházott! – „diskurzust” hozta el s teljesítette ki ugyanis, de nem az életünket (a nemzeti függetlenségről s az úgynevezett demokráciáról – állítólag ezek voltak a formailag persze megvalósult célok – jobb, ha nem beszélünk). E „diskurzusok” egyike alig-alig él – ebből következik, hogy ha erőre kap(hat)na, a megsemmisítésére törvő „uralkodót” világgá kergetné tán a legszívesebben –, így a párbeszéd ábrándkép csupán (hisz a létehetésről, illetve az erősebbik „fél” érdekeinek korlátok nélkül való érvényesítéséről van szó itt!), de az „igazság” nem a gyengébb oldalán s – hiába áhítjuk s hirdet-

jük a békét – nem is a kétféle „beszédmód” között van ezúttal. Nem a „kiegyenlítésben”, hanem tények mögötti valóság *csak rációval* fölfoghatatlan mélységében inkább, ott, ahova bármely történetírói, politológiai, közgazdasági vagy eszmetörténeti elemzés leérni képtelen. Létezési csapdahelyzetünk ama bugyra ez, amiről megint csak az újabb kori – ez esetben hangsúlyozottan magyar! – létetermináció fátumával önmagát föloldhatatlanul egynek tudó Ady Endre mondta el talán a legtöbbit.

Ezért a „minek nevezzelek” kezdetű nyelvi játékot természetlennek vélem én. A *rendszerváltás* járja a honi szellemi-politikai élet balfelén, s ez annyit tesz: a jogi, politikai és gazdasági átalakulás szerencsére – vagyis a baloldal „szerencséjére” – igen gyorsan lezajlott, semmit és senkit (főleg senki vagyonát, megszerzett befolyását) ne piszkáljunk többé, hagyjuk békén az egészet. A *rendszerváltozás* hosszabb, az események morális, pszichikai és tudati kísérőjelenségeit, makacs s nem mindig vigasztaló konzekvenciáit is számon tartó folyamatban (is) gondolkodik, a *rendszerváltoztatás* – így nevezik a jobb emberek, ami történt, mondta Szórényi László nemrég – pedig azt sugallja, hogy a fejük fölött döntöttek rólunk már megint, s mi csak elszenvetői voltunk az egésznek. Nem vagyok „jobb ember” eszerint, *rendszerváltozást* szoktam írni s mondani ugyanis, igaz, a humorista Fábry Sándor forgalmazta *módszerváltozást* vélném a leginkább találó kifejezésnek ma már, ha az irónia nem fedné el a várakozásnak azt a – meglehet, naiv – mámorát, amit a látható történések kezdeti szakasza nekünk megadott egykor. Az, hogy bizonyos szavak – a forradalom például – nyilvánosan is kimondhatók, addig elképzelhetetlen fölszabadultság-érzést jelentett 1989 elején nekem – Pozsgay Imre híres, a *verbális gettó* falát áttörő „félfordulata” (1956 nem ellenforradalom, hanem népfelkelés volt!) január 28-án hangzott el a rádióban –, az első szabadon ünnevelt március tizenötödikét pedig amíg élek nem felejttem el. Mécs Imre a Petőfi szobornál, Csengey Dénes és Cserhalmi György a televízió lépcsőjén, Orbán Viktor a Kossuth téren, aztán fáklyafény, Sinkovits Imre, Bubik István és Kulin Ferenc a várban, és mosoly az arcokon, végestelen végig a nap során. Csámpásan jártam, de képtelen voltam elfáradni, Mészöly Miklóssal és Vásárhelyi Miklóssal egy presszóban váltottunk szót, késő este meg a Recsket is megjárt 1956-os „disszidens” Benkő Zoltánnal és M. Kiss Sándorékkal ültünk együtt a(z akkor még) Népköztársaság úton valahol. Ki melyik – ellenzéki – pártnak tagja, vagy merrefelé húz, hidegen hagyott engem azon a napon, fűtött a sokaság, s hogy nekünk van igazunk visszavonhatatlanul, hogy mindenki szereti a másikat, s ha valaki megbotlik a tömegben négyen-öten is kapnak felé. Milyen lehetett 1956. október 23-a délutánja, azóta is ez az élmény segít átélni valamennyire nekem, s Bibó István híres mondatának – amelyik a demokrata lét s a félelemnélküliség viszonyáról beszél – a lényegét is talán. Nem tudom, miért, de 1989. június 16-án, a „nagy temetési napon” már nem éreztem ennyire jól magam, novemberben pedig az SZDSZ s az akkori Fidesz „négy igenje” mellett kampányoló – esztendeje még MSZMP-tag – egyik fiatal ismerősömet is durván lehordtam. Úgy emlékszem – belőlem és környezetemből –, a tavaszi mámor villámgyorsan tűnt

tova, s örülni már az első szabad választás eredményének – pedig a jelöltem győzött – sem tudtam igazán. A történetek mélyszerkezeti okairól és világpolitikai összefüggéséről nem gondolkoztam – ösztönös védekezésként tán, de nem is akartam gondolkozni – én akkor, ám valami nagyon-nagyon hiányzott az egészből, s hiányzik azóta is.

Jól tudom, ez a „valami” sem az egzakt definiálási igyekezettel leírható jelenségek és folyamatok körébe tartozik, de hogy az életet nemcsak a materiális igények s remények szerint berendezni vágyó lelkek számára pontosan érzékelhető, abban biztos vagyok. Talán az emberi méltóság ama fajtájáról van szó, amit Bibó hiányolt 1945 után, s amit a forradalom idején emlegetett, arról tehát, ami e változást nem csupán egzisztenciálisan, de morálisan is átélhetővé, mondhatnám, a nemzet emocionális és katartikus élményévé – s ekként a nemzettudat nemes részévé! – avathatta volna tartósan is. E hiány meg a szinte rögvest – a taxisblokádnak nevezetű, 1990. októberi puccskísérlet idejére legkésőbb – nyilvánvalóvá lett kollektív emlékezetkiesés aztán az egész történet befogadásának abszurd körülményeit – s vele a társadalom nagy részének a változáshoz való célratörően pragmatista viszonyát – megvilágította. Mert azon, hogy a népi-nemzeti „felet” Lakitelek másnapjától antiszemitázó, többnyire marxizáló indíttatású liberális „oldal” a nemzet önmagáról való tudásának folytonosságáról, illetve e folytonosság helyreállításáról hallani sem akar, nem volt persze semmi csodálkoznivaló – az SZDSZ „négy igenes” ötletét sem a kommunista hatalomátmentéstől, hanem a Pozsgay–Bíró féle „nemzeti nagykoalíció” rémétől való félelem szülte természetesen! –, de a lakosság erkölcsi és tudati atomizáltságának kádáros reflexű radikalizmusa sokakat megdöbenthetett talán. Ez a nép nem Szent István s nem Kossuth Lajos, hanem jobbjára Kádár János népe volt bizony, s a változást illető elvárásai is ehhez illeszkedtek hibátlanul. Nem emlékezik ma már, de úgy lehet, a lassan szenilissé vált első embert – a kenyér árának emelésétől (1979) kezdve, aztán egyre hangosabban – megmorogta természetesen, ezért az átalakulást is igenelni látszott, de attól csak itthon is jó áron beszerezhető videomagnót, hűtőládát (jó sok hússal) s nem – hitből és magyarságból való – „kioktatást” s főleg nem munkanélküliséget meg (benzín)áremelést remélt. A részint saját magának köszönhető csapdahelyezettel, az önön gyakorlatlanságával, az örökölt gazdasággal, nemkülönben az elképesztő (médiá)értelmiségi ellenszenvvel és kommunikációs ellenszéllel küszködő új kormánynak – és igen szűk hátországának – fel kellett (fel kellett volna?) ismernie hamarosan, hogy ebbe a népbe öntudatot verni egy „radikálisabb” – a paktumot elutasító, hozzá lojálisabb televízióval is fölszerelt – alakulatnak sem sikerült volna egyikönnyen. Annál inkább sem, mert az egyszerre frusztráló és egyszerre bódító – a vágyakat a lehetőségek nélkül is felnövelő – szívóerő, szóval mindaz, amit a globalizáció kitermelte materiális és zsigeri „elváráshorizont” jelent, már itt volt a kertek alatt ekkorra.

Forduljon a politika így vagy úgy, muszáj kimondani: a rendszerváltozás (én már csak így írom) vigasztalansága – sőt, a determináltsága is talán! – e két tényező egymásra vonatkoztatásában értelmezhető, érthető meg szerintem. Mert azt,

hogy a nemzet kegyelmi pillanatát – a forradalmat – széttipró-elhazudó kádári rend mit rombolt szét a (nemzeti) tudatban, s milyen óhajokat nevelt elő és föl az ösztönökben, a változás *tényéhez* és következményeihez való, azóta is igencsak ambivalens viszony mutatta meg igazán, azt meg hogy a vágyott s reánk borult „szép új világtól” mire számíthatunk, láthatja azóta akárki. Kapsz enni, ügyeskedhetsz, gyarapodhatsz, békén hagyunk téged, utazgathatsz is néhanap, de istenedről, hazádról, múltadról és lelked nemesebb emlékeiről ne nagyon beszélj, ezt súgta Kádár a népnek; légy sikeres, gondolkozz pozitívan, tedd oda magad, menj külföldre, győzz-győzz és fogyassz-fogyassz, de amiből nem lesz pénz, azzal ne törődj (meg a tudósok se törődjenek vele), súgja Kóka, a miniszterre avanszált sikerember manapság, s ezt súgja-üvölti a tévé is, számtalan csatornán. Lehet, nem tudta, mi lesz a történet vége, de tény, hogy aminek Kádár a csíráit gondozta – a példátlanul egocentrikus életvezetési stratégiák hazugságra épült szövevénye –, szárba szökken mára: a lelki igénytelenségről tanúskodó, amott még kisebb, emitt jóval nagyobb igények világa összeért. Hiszi, nem hiszi akárki, e kétágú folyamat kihordta magatartásformák pszichikai mélyszerkezetében a milliárdos nagyvállalkozó, a bugyuta szappanopera „sztárjaiért” rajongó kamasz s kizárólag a várt „emeléssel” foglalkozni képes – Kádár fénykorában még fiatal és életerős – kisnyugdíjas vágyainak, elvárásainak *minősége (minőségtelensége) és működési struktúrája* – nem a vágyak mértéke! – igencsak hasonló (!), s a sikerember Gyurcsány kiválóan tudja ezt – meg azok is, akik kitalálták őt nekünk. Ennek a világot igazgató materiális „tudásnak” a körülményeinkhez szabott uralmát éljük-nyöggjük manapság mi, mai magyarok, s ez a „tudás” magyarázza azt az ambivalenciát is, ami sokak szemében magyarázhatatlan, talán mindörökre. A szociál-liberálisnak nevezett hatalmi vállalkozás a nemzetközi pénzvilág honi részének, képviselőinek és érdekkijáróinak a pártjaiból, embereiből áll, ez az igazság – „baloldali ember nem lehet globalizációellenes”, mondta a brókerbotrányt vizsgáló parlamenti bizottság munkáját (is) „széjjelbeszélő” szocialista képviselő, Wiener György minap a tévében –, a szavazatok jó részét viszont a „gázórát rettegve figyelő” (idézet Gyurcsánytól) kisemberek köréből szedi össze, ez meg a másik igazság. Ezért kell a legfelső és a legalsó réteget támogatni – ezt is Gyurcsány mondta, ha jól emlékszem –, a középosztály – amely minden normális társadalom pillére – meg magára vessen. A kádári pártból kinőtt „nagyvállalkozói” MSZP óriási találmánya ez, amibe – ha kell – még Isten sűrű emlegetése is belefér („Isten mentsen meg attól...”, „azt adja meg az Isten...” – mondogatja rendre miniszterelnökünk), hisz e „tudás” része az is, hogy a reménybeli voksolók közt az istenhittel semmiféle kapcsolatot sem tartó – Istent csak mint valami hatalmas Rodolfót elképzelő – templomjáró igen-igen számos. S a „rajongó” természetű fiatalokra is gondolnak természetesen. Pajkos játék kering az interneten például. Szilvi – hosszú combú, „reprezentatív” fehérnép, feszes mindenhol s nagyon kívánatos, ez kétségtelen – kérdez: melyik országban fejlődik leggyorsabban a gazdaság? Kattints Magyarországra, s lekerül a blúz. Hol növekedtek az átlagkeresetek a legnagyobb mértékben? Ha a válasz ugyanaz, ugrik a szoknya is... és így tovább, de nem érdemes keresni, mert végül nem mutatja

meg magát a csaj igazán. Vagy ha ez sem elég, jön a „fiatal balos buli” – meg fog őrülni a Viktor, teszi hozzá Hiller – a Millenárison. Gerjed a színes hajú szpíker – sok-sok, a szocializmusban hellyel-közzel még tiltott profi bunyómeccset nézhetett – és visongva jódlizik. Következik Hillllleeeer Szélvééész Istvááán! Majd: a piros sarokban kilencven kilóval és százkilencven centivel Pápáról Gyurrrcsáááány Balegyeneees Fereeeenc! Istenem, de nagy a te állatkerted, mondanám derűsen, de inkább arra gondolok: e furmányos hatalomgyakorlási és manipulációs modell a lehetetlenségeket is föloldja rendre, hisz együtt van itt minden, ami a régi rend „megszüntette megőrzése”, a kádári emlékek vele egyidejű ébren tartása, no meg e szép új világ napiparancsai, kellékei s szokásai okán oly múlhatatlanul szükséges.

A helyzet nem ennyire vicces persze. Mert ha 1989. március 15-én azt mondja nekem valaki, hogy ez a Dialógus békecsoportot még Pécsről szétűlni segítő, az édesapjára – a „horthysta” fater állítólag forradalomnak mondta 1956-ot – is nyíltan panaszkodó, csapott vállú, izgága KISZ- (egy hónap múltán Demisz) vezér tizenöt év után többszörös milliárdosként lesz a te miniszterelnököd, tán úgy felelek, hogy akkor disszidálok, mondjuk Kubába, mert ott jó koktélok vannak. De hát úgy látszik, csak én vagyok finnyás, a nagyvilág vezénylőit – s a vágyaiban *ugyanezen struktúrához* igazodott „kisembert” – nem érdekli az ilyesmi ma már. Tudjuk, a politikus nem emberrel, hanem a másik politikussal egyezkedik, nem morális értékekről, hanem a póre (végeredményben szinte mindig anyagi) érdekek összehangoltságáról van szó itt, a pénznek – a budikat is megadóztató Vespasianus császár mondta jó régen már – meg amúgy sincsen szaga. Summa summarum: a nagyvilágot a haszon, a „kisembert” meg a „ki tette el azt a pénzt, amit nekem is adhattak volna” kezdetű mese foglalkoztatja csupán, s ezt a számára „ismeretlen nyelven” beszélő Orbán Viktorról mindig szívesebben elhiszi. A magyarországi rendszerváltozás e két – honi és külhoni – „adottság” összenövése-összeboronálása közben sikkasztatott el, mindörökre (?) talán: *egy az önmagáról való tudásában szétvert-szétesett, elsősorban pragmatista, amorális „értékrendbez” szoktatott, így a változaskor is ennek biztosításáért, kiterjesztéséért sóvárgó társadalomnak az önmagát végképp győztesnek érző („vége a történelemnek” – harsogták ekkor) szintén pragmatikus és amorális világ- és vágyképet sugalmazó, sőt, ma már radikálisan és bevallottan (!) is terjesztő Nyugathoz kellett igazodnia*, s ez – csak a vágyak szintjén persze! – pofonegyszerűnek bizonyult. Magyarország – a „nem tudják, mit cselekszenek” reflexú tömeg támogatásának is köszönhetően – annak a gondolkodásmódnak, hatalmi szerkezetnek – s honi, külhoni képviselőinek – a tulajdona lett mára szinte egészen, amelyik a földgolyót (s itthon az országot) „biznisznek” nézi elsősorban, nagyon régóta már. Lehetett volna-e – lehetne-e – tenni ez ellen valamit (illetve többet, mint amit megtettünk eddig), nem igazán tudom, a rövidebb távú stratégiára nézvést meg kiváltképpen nem. Bogár László kitűnő könyve (*Magyarország és a globalizáció*, 2003) – kár, hogy amolyan „kvázi magyar nyelven” írta meg – nem éppen reményt sugalló gondolatokkal zárul. Bogár egy sok évszázados „fejlődési” folyamatról s annak talán végső felvonásáról beszél, több mint négyszáz oldalon,

amelynek során a globalizációba futott – a létezés szakralitását s a tradíciókhoz való kötődést egyként elvető – nyugati modernizáció „embervoltunk hanyatlásának” zsákutcájába juttatott mára bennünket. A „létharmónia” és a „létrontás” erőinek párviadala ma az utóbbi javára látszik eldőlni e szerint, hiszen a világot uraló „globális hatalomszerkezet” belső vitái ellenére megbonthatatlanok, a rendelkezésére álló eszközöket – pénz, média, információ stb. – és a módszereket tekintve pedig kifogyhatatlannak tetszik.

Innen nézvést a rendszerváltozás e globális hatalomszerkezet (a „szuverenitásgazda”) és a „honi piaci szocialisták” (durván az egykori MSZMP Aczél–Nyerszárnyáról s annak részben párton belüli, részben párton kívüli hátországáról van szó), valamint a „polgári államtársadalom liberokrata elitje” (a szintén marxista gyökerű, antitradicionalista „demokratikus ellenzék”, a későbbi SZDSZ) közötti alku eredménye volt, s már 1982 – a Nemzetközi Valutaalapba való belépéssel a „Nyugat” kezébe kerültünk! – és 1988 között lezajlott lényegében. 1989–1990 a „beüzemelés”, a „mutatványos bódé” berendezésének a látványosabb ideje volt csupán, amelynek során – a Pozsgay-féle „népi” MSZMP s a vele értékrendi kapcsolatot tartó, az „eredeti” MDF által reprezentált – „eltérő létalternatívát képviselő nép-nemzeti társadalmat” úgy sikerült végleg kizárni, hogy az utóbbi részben (?) győzni látszott a választásokon. Ily tudatos tervezettségben én nem igen hiszek, de ha ez igaz, akkor e hamis kiegyezésre épült struktúrával nemcsak Magyarország sorsa dőlt el „igen hosszú időre”, ahogy a szerző mondja, hanem a létharmónia ígézetét földadni képtelen emberek küzdelmének az „evilági” értelmessége is talán örökre megkérdőjelezhető. Mert az, hogy Kádár rendje a létharmonikus életfölfogás tán két legfontosabb összetevőjét – a szakralitást s a tradícióörzést egymást feltételező élményét, tudatát – vette el tőlünk, számomra nem vitás, de ha ezeknek visszaperlése a megteremtteni vágyott „demokratikus” szerkezet működésének könyörtelen törvényszerűsége miatt válik lehetetlenné, akkor csak létezési csapdahelyzetünk föloldhatatlanságának beismerése marad meg nekünk, aztán a lantot végképp letehetjük. S a jelek – tagadjuk vagy sem – nem túlságosan biztatóak. Az, hogy a jelenlegi kormány – maradva Bogár László szavánál – a létrontó modell követője s kiszolgálója, természetesen igaz, le kell hát váltani, ha lehet (ha lehet, mondom, mert Bogár szerint ez csak akkor képzelhető el, ha a globális hatalomszerkezet rövid távú, ám messzire tekintő érdeke átmenetileg „megengedi”), de kérdés: mit tehet a „győztes”, ha a cselekvési tér ennyire behatárolódott, s az igazodási kényszer olyannyira erős. Nem az a gond immár, hogy az egykori MDF-et amolyan konzervatív, tehát a globalizálódó trend számára is „beazonosítható” párttá formáló – igen jelentős politikusi erényekkel rendelkező – Antall Józsefet milyen (hátsó?) szándék vetette föl – még az értelmiség nagy része számára is! – váratlanul akkor, hanem az, hogy az 1998–2002 közötti, elvetélt lázadási kísérlet emblematikus figurája”, a „globális fegyelmező hatalom” által – megint csak Bogár szerint – pusztulásra ítélt Orbán Viktor – egy tudatilag atomizált, ezért nagy részében könnyen manipulálható társadalommal a háta mögött – milyen észszerű, a politika játékszabályai szerint is kivitelezhető (!) „megmaradási” stratégia

szerint cselekedhet úgy, hogy a reménybeli négy év után is talpon tudjon maradni. Azért mondom ezt, mert „megmaradási stratégia” – vagy annak csírája – terem persze itt dögvél, csak éppen használhatatlan mindahány. Az elementáris erkölcsi és nemzeti értékeket megvető individualizáció a védekezés gesztusait is előhívja ugyanis, a szokásos törvényszerűséggel persze: a támadás radikalizmusa az ellenállás radikalizmusát növeli föl bennünk, torzult – vagy álmokat kergető – formákban is olykor. A hithez s a hazához való kötődés otromba lesajnálása a valós értékviszonyokat – nemegyszer a tényeket – összezagyváló emóciótúltengést hozza el rendre, s nemcsak a politika mezején: a bennünket hol sumérekkel, hol etruszokkal, hol dél-amerikai indiánokkal rokonító őskereső idétlenségektől a „magyar Jézuson” át a folyamatos „wassalbertezés” már-már nevetségessé vált túlhajszoltságáig akad erre példa elegendő. Higgyük el, ilyen – a dilettantizmustól is búzló – irányokba menni a legelszántabb lélekkel sem érdemes.

A 2001. szeptember 11-e után – a terrorizmus elleni harc örvén is (!) – megdőlt amerikai globalizációtól vagy a tán ellenszernek remélt, ám szintén e globális szerkezet logikáját követő Európai Uniótól való tökéletes függetlenség álmodozás csupán, de érdemes nagyon megjegyezni: a globalizáció ellen küzdeni a globalizáció „előnyeihöz” ragaszkodó, végső soron globalizációs észjárással nem lehet. Érvényes azonban ennek ellenkezője is: az evangélium szavát terjeszteni kizárólag evangéliumi szóval érdemes, egy evilági hatalomra áhítózó s evilági törvényeket tervező párt ilyesmire képtelen, ha megkísérli – Istenre vagy a nemzetre hivatkozva akár –, így vagy úgy, egy elszigetelt, önkörében forgó rémuralmat teremt. Ez utóbbit a kora uralkodó eszméit vizsgáló, nemesen konzervatív Asbóth János is fejtegette még a Millennium táján, s azért hoztam szóba most, mert az Istentől kapott teljhatalommal bíró „szakrális király” uralmáról való vízió is föl-fölbukkanni látszik néhanap (Somogyi Győző megejtő könyvében – *Megélt aranykor*, 2004 – például). Talán egy érintetlen szigeten lehetséges lenne ez, de értelmes esély ilyen valláserkölcsi alapon berendezett s irányított (!) uralomra e mai világban aligha létezik, legyen rá példa a – jogos elkeseredettségből (is) fakadt – „iszlám forradalom” agyakat mosó életelve vagy az akciók elfogadhatatlan brutalitása. Mi hát a megoldás, ha az emberi s nemzeti azonosságunkat egyként roncsoló tendenciáktól az országot végképp függetleníteni – mert „vallásos Albániává” lenni remélhetőleg nem akarunk! – képtelenség. „Minket korszakok tűz-dühe nem edzett / S fölolvast a világ kohója / S elveszünk, mert elvesztettük magunkat.” 1914 januárjában, még a nagy háború előtt(!), a példátlan civilizatorikus fejlődés s a boldog gyarapodás idején írta ezt Ady, az az Ady tehát, akire e dolgozat bevezetőjében mint a ráción túli lényeg ismerőjére hivatkoztam. Kevésbé tudott, hogy e versnek volt egy ötödik – a kötetbe rendezéskor elhagyott – szakasza is eredetileg. Így szólt: „Most nézzük, kik végünket végzik, / Megjósolt és sorsküldte hóhérunkat, / Erősségek megvétele títolja / S megérdemljük, amit készít / S fut a magyar szerte és elveszésbe.” Mondhatjuk, itt aztán szájjár nélkül beszélt a költő, de érdemes megfigyelni: nem a „sors-küldte hóhért” kárhoztatta ő, hanem önmagával egynek tudott nemzetét. Mert nemcsak Magyarország jó re-

szének végzetes – társadalmi, szociális és tudati – elmaradottságát látta pontosan, hanem azt is, hogy az önelégülten mámoros, az értékelismerő és a helyzetérzékelő képességet is szétzüllesztő egyoldalú „fejlődésnek” meg lesz majd a börtje. „Megérdemeljük”, ami jön reánk, írta keserűen akkor, s már-már azt mondanám, hogy ennél többet ma sem tudhatunk. „Elvesztettük magunkat”, ezért (!) s nem csak a túlerő okán vár tehát a szétszóródás, a fölolvadás reánk Ady szerint, s ebből a végeznivaló is következhetne akár, mert – hogy szájár nélkül beszéljek én is – az „idegenszívűzéssel”, pláne a „zsidózással” – vagy más effajta, pontosan a dolog lényegére nézvést (!) igazságtalan igazsággal – soha semmire nem mentünk még. Allapotaink könyörtelen, önmagunk – akár elnyomás, akár tunyaság okozta – fogyatékoságára is (!) vonatkozó bevallása, s önmagunk ilyen értelemben (!) való „visszaszerzése” híján átkozódhatunk mi akármeddig, ez – az önsajnálaton, az infarktuson meg a „részeg őszinteségen” kívül – legföljebb a nevetéssé válásra jó. Irgalmatlanul nehéz munka ez, s nemcsak azért, mert élete – rendszerint önsorsrontásba húzó – elfogultságait, kötődéseit, egymást feltételező vonzalmait-ellenszenveit feladni a „honmentő” lélek rendre képtelen, hanem azért is, mert a már emlegetett „létezési csapdahelyzetünk” dilemmája száz esztendő óta mit sem változott. Igen, megint Adyval jövök elő, aki a magyar nemzettudat mítoszi erejű újjászövője és elszánt „modernizátor” akart lenni egyszerre, s érett pályája közel másfél évtizedének alakulása során – mert az *Új verseket* író 1905-ös s, mondjuk, az 1917-es Ady nem pontosan ugyanaz már! – a legsúlyosabb tudást hordta ki önmagában. Annak az idővel egyre növvő feszültségnek a természetét s konzekvenciáit, ami Ady egzisztenciális-mitologikus élménye, életfelfogása, szereptudata és az ennek fölismerését, formába öntését s kifejezését – akár egzisztenciálisan is! – lehetségessé tevő szellemi-cselekvési környezet és keret között volt a *Nagyváradi Napló* körétől kezdve Párizsig és még tovább, a könyvtárnyi szakirodalom sem nagyon emlegette még (csak a *Nyugat*, az irodalmi modernség, a polgári radikalizmus Adyja, versus a magyar tragédia „rossz társaságba keveredett” énekese változatait olvashattuk jobbára eddig), pedig az ő – irodalmi, poétikai szándékokon túlmutató – megértésének a kulcsa valahol errefelé lehet. Ahogy keleti átok, fátum, determináció és nyugati parancs, szükségszerűség Ady víziójában összeért, úgy tudta végül (!) azt is, *hogy ha emberként s magyarként meg akarunk maradni, muszáj rálépniük arra az útra, amelyre ha rálépünk, emberként, magyarként át- (valami mássá!) formálódunk – bizonyos értelemben „elveszünk” tehát.* Feloldhatatlan dilemma ez persze, az „újat” előbb – nyelviileg, poétikailag s szemléletileg is – radikálisan szorgalmazó (és létrehozó!), de ebbe az ördögi bugyorba legkésőbb a tízes évekre egyedül belelátó Ady kétségbe is esett rendszeren. E feszültségből fölszikkasztó létfilozófiai tanúságtétele ezért megfellebbezhetetlen azóta is, ekkori művéhez – ilyen formán – talán az 1849 utáni Vörösmartyé mérhető csupán. Reménye e súlyos tudás hozadékát csak költői módon emelhette ő, de e remény megint csak nem a ráció egzaktóságával befogadható tudnivalók körébe tartozik. Egy biztos: őt megteveszteni sem a maga magyarságát éjjel nappal harsogva bizonygató Rákosi Jenő, sem a jobb sorsra érdemes, igen szomorú véget ért, amúgy

becsületesen gyenge tehetségű Gyóni Géza nem tudta soha, éppen azért, mert az emlegetettek műveit (is) az akkor és ott szükséges nemzeti ön- és helyzetismeret nagy fokú hiánya – ha tetszik, az önveszejtéssel fenyegető állapot – hatotta át. Ne legyen kétségünk: a mindenféle – akár politikai – színpadról ágáló, párás szemű vagy viczorogva elszánt, önmaga „igazában” megingathatatlan, de felelőtlen féldilettánsokról Adynak ma is nagyon goromba véleménye lenne.

Mindebből egy dolog következhet csupán. Ha e létrontó modell föltartóztathatatlan – s úgy tűnik, az! –, kérdés, hogy milyen fölkészült, milyen állapotban levő országgal találkozik. Arról van szó, amiről – a reánk kinevezett megváltókat emlegetve – Németh László Szárszón oly nagy aggodalommal beszélt, az a Németh, aki az imént szóba hozott Ady-verset, *A szétszóródás előtt* címűt, írói eszmélete egyik legfontosabb forrásának vélte mindig is. E társadalom tudati készenléte nem vigasztaló manapság, erről már szó esett, az meg, hogy a jelenleg – most éppen politikai értelemben is – uralkodó, többek közt a rendszerváltozás történetét is a maga „beszédmódja” szerint magyarázó szellemi elit e létrontó modellhez való gyors „felzárkózásban” érdekelt legalább húsz esztendeje, nemigen tagadható. Kell hát a választási győzelem, de csak ez alig valamire elég. A globalizációs reglama szerint a – valóban elkerülhetetlen! – modernizációt a szakrális értékekkel is összefont nemzettudatra építeni ugyanis nem lehet, így a „modern nemzet” megteremtésének záloga egy sok százados – e szempontból visszahúzó és provinciális – tradíciótól való szabadulás, a szálak elmetszése lehet csupán. Ezt az „akadályt”, a tradícióra is támaszkodó élet eszményét létező szocializmusunk a szakralitással s a nemzet tudatával együtt nagy részben már széjjeljelúzta mifelénk – Bogár Lászlónak igaza van ebben is –, ezért ha a kegyelmi pillanatokban fölfénylő katarzisz közös és kitartó emlékezetét – vele önmagunk érték- és most érvényes helyzettudatát – újjászőni nem lehet, saját értékeket is kihordani képes nációként előbb vagy utóbb valóban elveszünk. Belátható: mindez a politika illetékességét és gyakorlatát jóval meghaladó feladat. Kérdés: e személyes sikert követelő, csak erre „érzékeny” világban hadra fogható – a Németh László emlegette morális feladattudat s szakmai fölkészültség együttesével megáldott – tehetségeket találni s egy karrierlehetőséget nem ígérő küzdelemre fölnevelni – meg aztán e munkához nélkülözhetetlen kondíciókat is megteremteni persze – miképpen lehet ott, ahol a féltősen kuporgatott „megmaradási” stratégiák többsége időszerűtlenné lett mára, még ha nem vesszük tudomásul, akkor is. Meg kell érteni: ha nincs más, csak a „dült kebel”, az a legnagyobb odaadás közben is tévútra visz, a féldilettantizmust – ha vers az, ha film, ha politikai program, ha tudományosnak szánt dolgozat – a minden támogatást megkapott, célszerűen kitenyészített „versenyzők” sokaságát felvonultató konkurens úgy söpri el, hogy az egésznek nyoma sem marad, ahogy az előző századforduló „városi irodalmának” s a belőle kinőtt – akkor valóban kiváló! – *Nyugat*nak sem volt gond Szabolcska Mihályékat elsöpörni. Múlhatatlan értékeinket, Adyt, Bartókot, történelmünket vagy létezési csapdahelyzetünk föloldásának legfényesebb kísérletét, 1956-ot például, dühökkel, jelszavakkal – s fantáziálgató koncepciókkal – megszólítani, „visszaszerezni” nem, csakis az

arány- s a minőségérzék birtokában lehet. S ezt megtenni a legfontosabb feladat, mert ennek híján védtelenek vagyunk, s végleg azoké lesz ez az ország, akik szerint nemcsak szerelemben és háborúban, de a csupán üzletnek nézett életben is mindent lehet. Akkor aztán nézegethetünk! Mit mondjak: én már ma is riadtan nézegetek. Nézem a gyermekeimet. Móricz regényének végére érvén folyt a könnyem egykor, úgy tíz-tizenkét évesen – éppen ennyi a két gyermekem is –, s a légy jó mindhalálíg-nál szebb földi parancsot elképzelni azóta sem tudok. Nézem-nézem őket, de semmi kétség: fiamat, lányomat is hasonló lelkekké rakta össze Isten. Gyönyörűek, okosak a maguk módján, de tolamakodni, könnyökölni, önmagukat „ajánlani”, előtérbe tolni, másokat félrelökni nem tudtak még soha, s noha csipkedik is egymást, ember-(gyerek)társaiknak ártani képtelenek. Istent s a hazájukat már most nagyon szeretik, örülni is tudnak, de semmit sem követelnek, az meg, hogy a tanárnak visszabeszélni is lehet, számukra elképzelhetetlen. „Élhetetlenek” tehát. Makacsul hiszem, hogy minden (lelki-emberi) tulajdonság az övék, amit jó szívvel remélnem lehetett, de félek, olyan világban nőnek fel ők – költő barátom fogalmazott így a minap –, ahol ez a Teremtőtől kapott mérhetetlen előny válik kegyetlen hátrányukká majd. ☒